

ब्राह्मण-क्षत्री समूहको विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरू

स्याङ्जा जिल्लाको फेदीखोलामा आधारित

एक अध्ययन

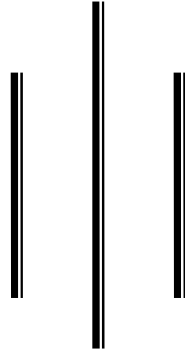
त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

मानवशास्त्र

विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं पत्रको

प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

मनोज कुमार शर्मा

त्रि.वि. दर्ता नं.: ११६३२-८६

रोल नं.: ३३/०६१

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानवशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधिको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि मेरो निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा मनोज कुमार शर्माले स्याङ्जा जिल्लाको फेदीखोला गा.वि.स.को वडा नं. २ मा गरिएको स्थलगत अध्ययनमा आधारित रहेर 'ब्राह्मण-क्षत्री समूहको विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरू, स्याङ्जा जिल्लाको फेदीखोलामा आधारित एक अध्ययन' विषयमा यो शोधपत्र तयार गर्नुभएको छ । उहाँको कार्यप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

जनार्दन थापा

शोधनिर्देशक

भाषा सम्पादकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि 'ब्राह्मण-क्षत्री समूहको विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरू, स्याङ्जा जिल्लाको फेदीखोलामा आधारित एक अध्ययन' शिर्षकको शोधपत्रको भाषिक सम्पादन मैले गरेको हो । तहगत दृष्टिले यस शोधपत्रको भाषाबाट म सन्तुष्ट छु ।

.....
गीर बहादुर खड्का
नेपाली विभाग
पृथ्वी नारायण क्याम्पस,
पोखरा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानवशास्त्र/ समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वी नारायण क्याम्पस
पोखरा

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका छात्र श्री मनोज कुमार शर्माले स्याङ्जा जिल्लाको फेदीखोला गा.वि.स.को वडा नं. २ मा गरिएको स्थलगत अध्ययनमा आधारित रहेर मानवशास्त्रतर्फको आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको 'ब्राह्मण-क्षत्री समूहको विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरू, स्याङ्जा जिल्लाको फेदीखोलामा आधारित एक अध्ययन' विषयक शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट मानवशास्त्रको स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहर्‍याइएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

.....
जनार्दन थापा
शोधनिर्देशक

.....
डा. महेश कुमार आचार्य
उप-प्राध्यापक
बाह्य सुपरीवेक्षक

.....
शान्ति भूषाल
विभागीय प्रमुख

कृतज्ञता ज्ञाप

यो शोध अध्ययन स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष मानवशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार गरिएको हो । यसको लागि म समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्नो अमूल्य समय दिएर मार्ग निर्देशन प्रदान गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु शोध निर्देशक श्री जनार्दन थापाज्यूप्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञ छु । समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख शान्ति भूषालज्यूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । मलाई यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्ना अमूल्य सल्लाह प्रदान गर्नुहुने समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका आदरणीय गुरुज्यूहरू तथा पुस्तक र अन्य आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराइदिनु हुने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालयका पुस्तकालय प्रमुख तथा अन्य सहयोगी कर्मचारीहरूलाई पनि धेरै धन्यवाद प्रदान गर्दछु ।

क्षेत्र अध्ययनको क्रममा आफ्नो व्यस्त समयको पर्वाह नगरी मागेका सूचनाहरू प्रदान गर्नुहुने फेदीखोला स्थित अध्ययन क्षेत्रका सम्पूर्ण उत्तरदाता र उहाँहरूका परिवारप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । क्षेत्र अध्ययनको सिलसिलामा सहयोग गर्नुहुने मित्र उपेन्द्र गौतम विशेष धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । यो शोधको भाषालाई शुद्धाशुद्धी गर्नुहुने पृथ्वीनारायण क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभागका गीर बहादुर खड्का र यसको लागि सहयोग पुऱ्याउनु हुने नारायण प्रसाद शर्मा, तथ्याङ्कलाई कम्प्युटरद्वारा प्रशोधन गर्न सहयोग गर्ने राजेन्द्र अधिकारी, कम्प्युटर टङ्कनगरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने न्युटाइपिङ्ग इन्टिच्युटकी आरती थापा तथा युनिक कम्प्युटर फेदीखोलाका दिपक पौडेललाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यो शोध तयार गर्नको लागि फेदीखोला गा.वि.स.का विविध तथ्याङ्क उपलब्ध गराएर सहयोग गर्ने फेदीखोला गा.वि.स.का कार्यकारी प्रमुख श्रीराम आचार्य तथा आफ्नो अमूल्य सुझाव र सामग्री दिएर सहयोग गर्ने मित्र लिलाप्रसाद पराजुलीप्रति पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा यो शोध तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य सुझाव दिएर आवश्यक वातावरण उपलब्ध गराइदिने जीवन सङ्गिनी डील कुमारी शर्मा, छोरी आकृती भट्टराई र छोरा आकार भट्टराईप्रति विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मिति : २०६८ चैत्र

.....
मनोज कुमार शर्मा
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग
पृथ्वी नारायण क्याम्पस,
पोखरा

विषय सूची

सिफारिस पत्र	(क)
भाषा सम्पादकको मन्तव्य	(ख)
स्वीकृति पत्र	(ग)
कृतज्ञता ज्ञापन	(घ)

पृष्ठ नं.

अध्याय-एक : परिचय	१-६
१.१ अध्ययनको परिचय	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनका उद्देश्यहरू	४
१.४ अध्ययनका औचित्य	५
१.५ अध्ययनको सीमाहरू	६
१.६ अध्ययनको सङ्गठन	७
अध्याय-दुई : सैद्धान्तिक समीक्षा तथा पूर्व साहित्यको अध्ययन	८-३७
२.१ सैद्धान्तिक समीक्षा	८
२.१.१ सामाजिक, साँस्कृतिक परिवर्तन सम्बन्धी अवधारणाहरू	८
२.१.२ संस्कृति परिवर्तन सम्बन्धी अवधारणाहरू	१०
२.१.३ विवाह उत्पत्ति र परिवर्तन सम्बन्धी सिद्धान्तहरू	१६
२.१.४ विवाह उत्पत्ति सम्बन्धी दृष्टिकोणहरू	१७
२.२ नेपाली समाजमा प्रचलित विवाह पद्धतिहरू	१९
२.३ नेपालका ब्रह्मण-क्षत्री समूहको परिचय	२०
२.४ ब्रह्मण-क्षत्री समूहमा प्रचलित विवाह संस्कारका प्रक्रियाहरू	२१
२.५ पूर्व साहित्यको अध्ययन (पूर्वकार्यको समीक्षा)	२८
२.६ नेपाली समाजमा प्रचलित विवाह संस्थामा आएका परिवर्तनहरू	३३
२.७ विवाह संस्कारमा परिवर्तन ल्याउने कारक तत्वहरू	३५
२.८ अवधारणात्मक/ सैद्धान्तिक खाका	३६
अध्याय-तिन : अनुसन्धान पद्धति	३८-४१

३.१	अनुसन्धान ढाँचा	३८
३.२	तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	३८
३.३	तथ्याङ्कको जनसङ्ख्या र नमुना छनौट विधि	३९
३.४	तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	३९
३.५	तथ्याङ्क प्रशोधन र विश्लेषण विधि	४०

अध्याय-चार : अध्ययन क्षेत्रको पृष्ठभूमि ४२-५५

४.१	फेदीखोला गा.वि.स.को परिचय	४२
४.१.१	फेदीखोला गा.वि.स.को अवस्थिति	४२
४.१.२	सामाजिक जनसाङ्ख्यिक विवरण	४२
४.१.२.१	जातिगत जनसङ्ख्या वितरण	४३
४.१.२.२	उमेर समूह अनुसार जनसङ्ख्या वितरण	४४
४.१.३	धार्मिक स्थिति	४५
४.१.४	आर्थिक अवस्था	४५
४.१.५	शैक्षिक स्थिति	४६
४.२	अध्ययन क्षेत्रको परिचय	४८
४.२.१	अध्ययनमा छनौट भएका घरधुरीहरूको सामाजिक/जनसाङ्ख्यिक पृष्ठभूमि	४८
४.२.२	अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	४९
४.३	अध्ययनमा छनौट गरिएका घरधुरीको जनसाङ्ख्यिक संरचना	४९
४.३.१	जातीय संरचना	४९
४.३.२	लैङ्गिक अवस्था	५०
४.३.३	उमेरगत अवस्था	५०
४.३.४	शैक्षिक अवस्था	५१
४.३.५	पेसागत अवस्था	५२
४.३.६	धार्मिक अवस्था	५२
४.३.७	आम्दानीको स्रोत	५३
४.३.८	पारिवारिक संरचना	५४

अध्याय-पाँच : ब्राह्मण-क्षत्री समूहको विवाह संस्कारमा आएका

परिवर्तन सम्बन्धी अवधारणाहरूको तथ्याङ्क र विश्लेषण		५६-९०
५.१	अध्ययन क्षेत्रमा प्रचलित विवाहका तरिकाहरूमा आएका परिवर्तनहरू	५६
५.१.१	अध्ययन क्षेत्रमा पाइने विवाहका प्रचलित रूपहरू	५६

५.१.२	विवाहका प्रकारहरूको छनौट तरिका सम्बन्धी धारणाहरू	५७
५.१.३	मागी वा प्रेम विवाह प्रचलनमा आउनाका कारणहरू	५८
५.२	विवाह गर्ने उमेरमा भएको परिवर्तन	५८
५.२.१	अध्ययन क्षेत्रमा विवाह गर्ने उमेरमा आएको परिवर्तनको अवस्था	५९
५.२.२	विवाह गर्ने उमेरमा आएको परिवर्तन सम्बन्धी धारणाहरू	६०
५.२.३	विवाह गर्ने उमेरमा परिवर्तन आएका कारणहरू	६०
५.२.४	विवाह गर्ने जोडीको उमेरको अन्तरमा आएका परिवर्तनहरू	६१
५.२.५	विवाह गर्ने जोडीको उमेरको अन्तरमा आएका परिवर्तन सम्बन्धी धारणाहरू	६१
५.२.६	विवाह गर्ने जोडीको उमेरको अन्तर घट्नुका कारणहरू	६२
५.३	विवाहको विधिविधानमा आएका परिवर्तनहरू	६३
५.३.१	अध्ययन क्षेत्रमा भएका विवाहका विधिविधानहरूको प्रचलित अवस्था	६३
५.३.२	विवाहका विधिविधानहरूमा आएको परिवर्तन सम्बन्धी अवधारणाहरू	६४
५.३.३	विवाहका विधिविधानमा परिवर्तन हुनाका कारणहरू	६६
५.४	विवाह विच्छेदका घटनाहरूमा आएका परिवर्तनहरू	६६
५.४.१	अध्ययन क्षेत्रमा विवाह विच्छेदको वर्तमान स्थिति	६६
५.४.२	विवाह विच्छेद सम्बन्धी उत्तरदाताहरूको धारणा	६७
५.४.३	विवाह विच्छेदका घटना वृद्धि हुनाका कारणहरू	६८
५.४.४	विवाह विच्छेद र विवाहका प्रकार सम्बन्धी धारणाहरू	६९
५.४.५	सम्बन्ध विच्छेद (विवाह विच्छेद) का कारणहरू	६९
५.५	अन्तर जातीय विवाहको चलनमा भएका परिवर्तनहरू	७०
५.५.१	अध्ययन क्षेत्रमा अन्तर जातीय विवाहका वर्तमान स्थिति	७०
५.५.२	अन्तरजातीय विवाह सम्बन्धी धारणाहरू	७१
५.५.३	अन्तरजातीय विवाह बढ्नुका कारणहरू	७२
५.६	दाइजोको चलनमा भएका परिवर्तनहरू	७२
५.६.१	अध्ययन क्षेत्रमा प्रचलित दाइजोको वर्तमान अवस्था	७३
५.६.२	दाइजोको चलन सम्बन्धी धारणाहरू	७४
५.६.३	दाइजोको प्रचलनमा वृद्धि हुनाका कारणहरू	७४
५.७	विवाहको भोजभतेरको तरिकामा आएका परिवर्तनहरू	७५
५.७.१	विवाहको भोजभतेरको तरिकामा परिवर्तन हुनाका कारणहरू	७५
५.८	पुनः विवाहको अवस्था	७६
५.८.१	पुनः विवाहको अवस्था सम्बन्धी धारणाहरू	७६
५.८.२	पुनः विवाह गर्ने चलनमा वृद्धि हुनाका कारणहरू	७७

५.९	जोडी छनौट प्रक्रियामा आएका परिवर्तनहरू	७८
५.९.१	छोरा तथा छोरीको लागि जोडी (बुहारी/ज्वाइँ) छनौट गर्ने प्रमुख आधार सम्बन्धी धारणाहरू	७८
५.९.२	छोराको लागि जोडी छनौट प्रक्रियामा आधारहरूको प्राथमिकरणका कारणहरू	७९
५.९.३	छोरीको लागि उपयुक्त जोडी (ज्वाइँ) छनौट गर्ने प्रमुख आधारहरू सम्बन्धी धारणा	८०
५.९.४	छोरीको लागि जोडी छनौट प्रक्रियामा आधारहरूको प्राथमिकताका कारणहरू	८०
५.१०	विधवा विवाहमा आएका परिवर्तनहरू	८१
५.१०.१	ब्रह्मण-क्षत्री समूहमा विधवा विवाहसम्बन्धी धारणाहरू	८१
५.१०.२	ब्रह्मण-क्षत्री समाजमा विधवा विवाह हुनाका कारणहरू	८२
५.११	विवाह गर्ने स्थान/भौगोलिक क्षेत्रमा आएको परिवर्तनका पक्षहरू	८३
५.११.१	अध्ययन क्षेत्रमा गरिएका विवाहहरूको स्थान/क्षेत्रको अवस्था	८३
५.११.२	विवाह गर्ने दुरी सम्बन्धमा प्राप्त धारणाहरू	८४
५.११.३	टाढा विवाह गर्न मन पराउनुका कारणहरू	८५
५.११.४	नजिक विवाह गर्न मन पराउनुका कारणहरू	८५
५.१२	विवाह सम्पन्न गर्ने स्थानमा भएका परिवर्तनहरू	८६
५.१२.१	अध्ययन क्षेत्रभित्र प्रचलित विवाह सम्पन्न गर्ने स्थान सम्बन्धी अवस्था (तथ्य)हरू	८६
५.१२.२	विवाह सम्पन्न गर्ने स्थानमा आएका परिवर्तन सम्बन्धी धारणाहरू	८७
५.१२.३	मन्दिरमा विवाह गर्ने चलन बढ्नुका कारणहरू	८८
५.१३	विवाह गर्ने समय (दिन/रात)मा आएको परिवर्तनहरू	८९
५.१३.१	विवाह गर्ने समय (दिन/रात)मा आएको परिवर्तन सम्बन्धी धारणाहरू	८९
५.१३.२	दिनमा विवाह गर्ने चलन चल्नुका कारणहरू	९०

अध्याय-छ : अध्ययनको सारांश र निष्कर्ष ९१-९६

६.१	अध्ययनको सारांश	९१
६.२	अध्ययनको निष्कर्ष	९५

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूची १ : प्रश्नावली

अनुसूची २ : फेदीखोला गा.वि.स.को नक्सा

तालिका सूची

तालिका नं.	विवरण	पेज नं.
तालिका नं. ४.१	फेदीखोला गा.वि.स.को जातिगत जनसङ्ख्या विवरण	४३
तालिका नं. ४.२	फेदीखोला गा.वि.स.को उमेरगत जनसङ्ख्या विवरण	४४
तालिका नं. ४.३	फेदीखोला गा.वि.स.को धार्मिक विवरण	४५
तालिका नं. ४.४	फेदीखोला गा.वि.स.पुरुष महिला शैक्षिक अवस्था	४७
तालिका नं. ४.५	फेदीखोला गा.वि.स.मा विद्यालय तहमा रहेका शिक्षक विद्यार्थी विवरण	४८
तालिका नं. ४.६	अध्ययनमा छनौट गरिएका घरधुरीको जातिगत विवरण	४९
तालिका नं. ४.७	अध्ययनमा छनौट जनसङ्ख्याको लैङ्गिक विवरण	५०
तालिका नं. ४.८	अध्ययनमा छनौट जनसङ्ख्याको उमेरगत विवरण	५०
तालिका नं. ४.९	अध्ययनमा छनौट जनसङ्ख्याको शैक्षिक विवरण	५१
तालिका नं. ४.१०	अध्ययनमा छनौट जनसङ्ख्याको पेसागत विवरण	५२
तालिका नं. ४.११	अध्ययनमा छनौट जनसङ्ख्याको धार्मिक विवरण	५३
तालिका नं. ४.१२	अध्ययनमा छनौट जनसङ्ख्याको आम्दानीको मुख्य स्रोत	५३
तालिका नं. ४.१३	अध्ययनमा छनौट जनसङ्ख्याको पारिवारिक विवरण	५४
तालिका नं. ४.१४	अध्ययनमा संलग्न परिवारको सदस्य सङ्ख्या विवरण	५५
तालिका नं. ५.१	अध्ययन क्षेत्रमा उमेर समूह अनुसार विवाहहरूको प्रकारको विवरण	५६
तालिका नं. ५.२	विवाह गर्ने उमेरमा आएको परिवर्तनको अवस्था	५९
तालिका नं. ५.३	अध्ययन क्षेत्रमा भएका विवाहमा हुने विधिविधानको अवस्था	६४
तालिका नं. ५.४	अध्ययन क्षेत्रमा रहेका विवाहित व्यक्तिहरूको वैवाहिक अवस्था	६७
तालिका नं. ५.५	अध्ययन क्षेत्रमा अन्तरजातीय र सजातीय जोडीको विवरण	७०
तालिका नं. ५.६	दाइजोको प्रकारहरू सम्बन्धी अवस्था	७३
तालिका नं. ५.७	छोराछोरीको लागि जोडी छनौटका प्रमुख आधारहरू	७८
तालिका नं. ५.८	माइती/ससुरालीको स्थान(क्षेत्र) सम्बन्धी विवरण	८३
तालिका नं. ५.९	विवाह गरेको स्थान सम्बन्धी विवरण	८७

वृत्तचित्र सूची

वृत्तचित्र नं.	विवरण	पेज नं.
वृत्तचित्र नं. ५.१	विवाहका प्रकारहरूको छनौट तरिका	५७
वृत्तचित्र नं. ५.२	विवाहको उमेरमा भएको परिवर्तन सम्बन्धी धारणाहरू	६०
वृत्तचित्र नं. ५.३	विवाह गर्ने जोडीको उमेरको अन्तर सम्बन्धी धारणाहरू	६२
वृत्तचित्र नं. ५.४	विवाहको विधिविधानमा आएका परिवर्तनहरू सम्बन्धी धारणाहरू	६५
वृत्तचित्र नं. ५.५	विवाह विच्छेदसम्बन्धी धारणाहरू	६८
वृत्तचित्र नं. ५.६	विवाह विच्छेद र विवाहका प्रकार सम्बन्धी धारणाहरू	६९
वृत्तचित्र नं. ५.७	अन्तरजातीय विवाह बढेको सम्बन्धी धारणाहरू	७१
वृत्तचित्र नं. ५.८	दाइजोको चलन सम्बन्धी धारणाहरू	७४
वृत्तचित्र नं. ५.९	पुनः विवाह सम्बन्धी धारणाहरू	७७
वृत्तचित्र नं. ५.१०	विधवा विवाह सम्बन्धी धारणाहरू	८२
वृत्तचित्र नं. ५.११	विवाहको टाढा वा नजिक सम्बन्धी धारणाहरूको विवरण	८४
वृत्तचित्र नं. ५.१२	विवाह गर्ने स्थान सम्बन्धी धारणाहरू	८८
वृत्तचित्र नं. ५.१३	विवाह गर्ने समयमा आएको परिवर्तन सम्बन्धी धारणाहरू	९०